

Κεφάλαιο 41

Ενδεικτικοί διδακτικοί στόχοι

- Να αναγνωρίσουν οι μαθητές τα επιχειρήματα λογικά και έντεχνα που χρησιμοποιεί ο ρήτορας για να υποστηρίξει τον έπαινο και το θαυμασμό προς τα έργα και τις κατακτήσεις των Αθηναίων.
- Να εκτιμήσουν τους ισχυρισμούς του ρήτορα για τον παιδευτικό ρόλο της Αθήνας και την υπεροχή της δύναμής της απέναντι σ' όλες τις άλλες πόλεις.
- Να αντιληφθούν τη δικαίωση του αγώνα όσων έπεσαν για την πόλη και όσων πρόκειται να αγωνιστούν γι' αυτή.
- Να επισημάνουν εκφραστικά μέσα και σχήματα με τα οποία ο ρήτορας κλιμακώνει κορυφώνοντας τον έπαινό του για τη φήμη και τη δύναμη της πόλης.

1. Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1.1. Ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Να επισημάνετε τον παιδευτικό ρόλο της Αθήνας σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Περικλής.¹
2. Πώς εννοεί ο Περικλής τον αυτάρκη πολίτη;
3. Ποιο επιχείρημα προβάλλει ο Περικλής, για να πείσει ότι ο έπαινος της Αθήνας δεν είναι υπερβολικός;
4. Νομίζετε ότι η δύναμη που απέκτησε η Αθήνα οφείλεται πράγματι στον τρόπο ζωής και εκπαίδευσης των κατοίκων της ή και σε άλλους παράγοντες; Να αιτιολογήσετε τη γνώμη σας.
5. Γιατί η Αθήνα δεν προκαλεί αγανάκτηση στους εχθρούς οι οποίοι επιτίθενται εναντίον της;²
6. Ο ισχυρισμός του Περικλή ότι οι υπήκοοι της αθηναϊκής ηγεμονίας δεν παραπονούνταν επιβεβαιώνεται από τα ιστορικά γεγονότα;³

7. «μόνη γάρ τῶν νῦν ἀκοῆς κρείσσων ἐς πείραν ἔρχεται, και μόνη οὔτε τῷ πολεμίῳ ἐπελθόντι ἀγανάκτησιν ἔχει»: Πού οφείλεται η διττή επανάληψη της λέξης «μόνη»;
8. «τοῖς τε νῦν και τοῖς ἔπειτα θαυμασθησόμεθα»: Ανταποκρίνεται, κατά τη γνώμη σας, το περιεχόμενο της παραπάνω φράσης προς την αλήθεια; ⁴
9. «καί οὐδέν προσδεόμενοι οὔτε Ὀμήρου ἐπαινέτου οὔτε ὅστις ἔπει μὲν τό αὐτίκα τέρψει»: Μπορούμε, να υποθέσουμε ότι με την παραπάνω φράση ο Περικλής απορρίπτει τον Ὀμηρο ως ποιητή και τους λογογράφους ως πηγή της Ιστορίας; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
10. Για ποιους λόγους σύμφωνα με τον Περικλή δικαιολογείται ο θαυμασμός όλων προς την Αθήνα;
11. Να επισημάνετε το σημείο όπου ο Περικλής κάνει λόγο για τις αποτυχίες των Αθηναίων και να το σχολιάσετε. ⁵
12. «περί τοιαύτης οὖν πόλεως οἶδε τε γενναίως δικαιούντες μή ἀφαιρεθῆναι αὐτήν μαχόμενοι ἐτελεύτησαν»: Ποιους σκοπούς επιδιώκει ο ρήτορας με την παραπάνω φράση; ⁶
13. Να επισημάνετε στο κείμενο τις φράσεις που υποδηλώνουν την επεκτατική πολιτική της Αθήνας.
14. Από ποια σημεία του κειμένου προκύπτουν στοιχεία για τη μεθοδολογία που εφαρμόζει ο Θουκυδίδης στην προσέγγιση των ιστορικών γεγονότων;
15. Σε ποια σημεία του κειμένου μπορούμε να επισημάνουμε διαφορές μεταξύ Αθήνας-Σπάρτης;
16. Ποιες υπερβολές μπορούμε να επισημάνουμε σε όσα αναφέρει ο ρήτορας στο κεφάλαιο 41;
17. Ποια είναι τα βασικά θέματα του κεφαλαίου 41;
18. Ποια στοιχεία αποδεικνύουν τη μεγάλη ανάπτυξη της Αθήνας σε όλους τους τομείς δράσης;
19. Σύμφωνα με τον Περικλή, η «χάρις» και το «εὐτράπελον» προσδιορίζουν την «αὐτάρκεια» του Αθηναίου. Ποιο είναι το περιεχόμενο των παραπάνω λέξεων;

20. «καί ὡς οὐ λόγων ἐν τῷ παρόντι κόμπος τάδε μᾶλλον ἢ ἔργων ἐστὶν ἀλήθεια»: Ποιος εἶναι ο στόχος του ρήτορα με την αντίθεση που χρησιμοποιεί στην παραπάνω φράση; ⁷

1.2. Συνδυασμός ερωτήσεων σύντομης απάντησης και ελεύθερης ανάπτυξης

1. α) Πιστεύετε πως στην εποχή μας μπορεί να αποτελέσει πρότυπο ο πολίτης της εποχής του Περικλή;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
2. α) Υπάρχουν υπερβολές στο κείμενο αυτό;
β) Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
3. α) Να εντοπίσετε στο κείμενο το σημείο το οποίο δηλώνει ότι οι «ὑπήκοοι» της Αθήνας αποδέχονται την ηγεμονία της χωρίς δυσφορία.
β) Πώς εξηγείτε την άποψη αυτή;
4. α) Η δύναμη της πόλης (στρατιωτική ή πολιτική) μπορεί να συσχετιστεί με την πνευματική της ανάπτυξη;
β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.

2. Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ασκήσεις

1. Να γράψετε στην αρχαία ελληνική τα αντίθετα των λέξεων:

παρόν		ἄξιος	
ἀλήθεια		τόλμη	
μάλιστα		τέρπω	
πολέμιος		βλάπτω	

2. Να γράψετε τα ρήματα της αρχαίας ελληνικής από τα οποία παράγονται οι παρακάτω λέξεις:

τρόπος		ὑπήκοος	
ἔπος		κατάμεμψις	
ὑπόνοια		μνημεῖον	

3. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τα παράγωγά τους στη στήλη Β:

A	B
αίρέω-ῶ	μεροκάματο
	σήμαντρο
σημαίνω	αιρετός
	κτήση
	ασήμαντος
κάμνω	κτήμα
	αρχαιρεσίες
	αιρετικός
	επίκτητος
κτάομαι-ῶμαι	σημαντικός
	διαιρέτης
	σήμανση
	ακαμάτης

4. Στη στήλη Β του παρακάτω πίνακα να συνθέσετε το ρήμα *αίρέω-ῶ* με τις προθέσεις της στήλης Α και στη στήλη Γ να γράψετε τη σημασία των ρημάτων που σχηματίσατε.

A	B	Γ
ἀνά		
ἀπό		
σύν		
διά		
ἐκ		
κατά		
ὑπό - ἐξ		

5. Στον πίνακα που ακολουθεί:

α) Στη στήλη Β να γράψετε στην αρχαία ελληνική μια ομόηχη λέξη για καθεμιά από τις λέξεις της στήλης Α.

β) Στη στήλη Γ να αναγνωρίσετε γραμματικώς κάθε ομόηχη λέξη.

A	B	Γ
εἶδη		
τέρψει		
μή		
οἶδε		

6. Να γράψετε τη σημασία των παρακάτω ουσιαστικών:

διάνοια: .....

ὑπόνοια: .....

μετάνοια: .....

πρόνοια: .....

ἐπίνοια: .....

παράνοια: .....

ἔννοια: .....

7. Να συνδέσετε τις λέξεις της στήλης Α με τη σημασία τους στη στήλη Β.

A	B
κόμπος	δυστυχῶ
εὐτραπέλως	κατάκριση
σημεῖον	χαροποιῶ, διασκεδάζω
προσδέομαί τινος	παντού, σε κάθε μέρος
αὐτίκα	πεθαίνω
αἶδιος	ἐπαρση
κάμνω	με επιδεξιότητα
εἰκός ἐστι	απόδειξη
κακοπαθῶ	έχω ανάγκη από ...
κατάμειψις	αμέσως
τέρπω	αιώνιος
πανταχοῦ	μοχθῶ
τελευτῶ	εἶναι φυσικό

8. Στη στήλη Β να γράψετε τα αντίστοιχα ρήματα (απλά ή σύνθετα) της αρχαίας ελληνικής από τα οποία παράγονται οι λέξεις της στήλης Α και στη στήλη Γ να γράψετε ένα ακόμη παράγωγο για καθένα από τα ρήματα αυτά.

A	B	Γ
παίδευσις		
αὐτάρκης		
λόγος		
εὐτραπέλως		
δύναμις		
ἀκοή		
ἐπαινέτης		
ἁμάρτυρος		

3. Εργασίες για το σπίτι

1. «ἐπιτήδευσις», «πολιτεία», «τρόποι»: Ποιος ήταν ο ρόλος των βασικών αυτών στοιχείων της αθηναϊκής πολιτείας στη δημιουργία του ιδανικού πολίτη;
2. Αφού διαβάσετε από τον *Πανηγυρικό* του Ισοκράτη τις παραγράφους 38-50, να σχολιάσετε τις θέσεις του ρήτορα για την πνευματική υπεροχή της Αθήνας και να τις συσχετίσετε με το κεφάλαιο 41 του Ἐπιταφίου.
3. Η διαλεκτική σχέση πόλης – πολίτη, όπως παρουσιάζεται στο κεφάλαιο 41, μαρτυρεί την επίδραση του σοφιστικού διαφωτισμού στο Θουκυδίδη; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.⁸
4. Αφού μελετήσετε το Α, 21 του Θουκυδίδη, να σχολιάσετε την άποψή του για τους ποιητές και λογογράφους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Όλα όσα ανέφερε ο ρήτορας στα κεφ. 37-40, συμπυκνώνονται στη φράση «ξυνελών τε λέγω τήν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παιδευσιν εἶναι». Είναι πράγματι κοινώς παραδεκτό ότι κατά την εποχή του Περικλή, η Αθήνα αναπτύσσει μία μεγάλη πνευματική κίνηση. Δεν είναι τυχαίο ότι εκεί συνέρρεε μεγάλος αριθμός πνευματικών ανθρώπων από κάθε ελληνική πόλη αλλά και από τις αποικίες. Είναι η εποχή κατά την οποία σοφοί άνδρες, όπως ο Αναξαγόρας, ο Πρωταγόρας, ο Γοργίας, ο Πρόδικος και τόσοι άλλοι αναπτύσσουν ελεύθερα τις φιλοσοφικές τους απόψεις και δημιουργούν τις προϋποθέσεις που θα οδηγήσουν στην ακμή της πνευματικής κίνησης. Δικαιολογημένα λοιπόν ο Πίνδαρος θα απόκαλέσει την Αθήνα «δαμόνιον πτολίεθρον» που κατά το Σόλωνα «οὔποτ' ὀλείται» (βλ. Ι. Μπάρμπας, σ. 77). Είναι πολλοί οι χαρακτηρισμοί που αποδόθηκαν στην Αθήνα από κορυφαίους εργάτες του πνεύματος. Αναφέρουμε ενδεικτικά μερικούς: «πρυτανεῖον τῆς σοφίας» (Πλάτ. Πρωτ. 337 d), «φιλόλογός τε καί πολύλογος» (Νόμοι 641 ε), «κοινόν παιδευτήριον πᾶσιν ἀνθρώποις» (Διόδ. 13, 27, 1), «οἱ ταύτης μαθηταὶ διδάσκαλοι τῶν ἄλλων γεγόνασι» (Ισοκράτης).
- ² Όταν ο εχθρός επιτίθεται σε έναν ανάξιο, ανίσχυρο και εξασθενημένο αντίπαλο, όσο μεγάλο και να είναι το μέγεθος της νίκης του, δεν έχει την αίσθηση του νικητή. Δε νιώθει ικανοποιημένος από το νικηφόρο αποτέλεσμα, γιατί αυτό έρχεται ως μια φυσιολογική εξέλιξη. Ασφαλώς ο Περικλής εδώ θέλει να δώσει σαφή εικόνα της στρατιωτικής δύναμης της Αθήνας που την ξεχωρίζει από τις υπόλοιπες πόλεις και προκαλεί περίσκειψη σε όσους προτίθενται να αναλάβουν στρατιωτική δράση εναντίον της.
- ³ Ασφαλώς και στο σημείο αυτό ο Περικλής διατυπώνει έναν ισχυρισμό που δεν επιβεβαιώνεται από τα ιστορικά γεγονότα. Γιατί μπορεί μεν οι συμμαχικές πόλεις να εντάχθηκαν με τη θέλησή τους στην αθηναϊκή συμμαχία, αφού ο κίνδυνος της περσικής απειλής εξακολουθούσε να υφίσταται ακόμη, αλλά πολύ σύντομα διαπίστωσαν ότι η Αθήνα ακολουθούσε επεκτατική πολιτική σε βάρος τους. Αυτή η πολιτική οδήγησε στην εκμετάλλευση των εσόδων της συμμαχίας, στη βαριά φορολογία των μελών της, αλλά και στην αυστηρή τιμωρία όσων σκέφθηκαν να προβούν σε κινήσεις αποσχιστικές. Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι σύμμαχοι και παράπονα διατύπωναν και έβλεπαν τους Αθηναίους ως καταπιεστές και ως εκμεταλλευτές τους. Σ' αυτούς ακριβώς τους λόγους οφείλονται οι κινήσεις αποστασίας πολλών συμμαχικών πόλεων. (Βλ. Georges Meautis, *Ο Θουκυδίδης και η Αθηναϊκή ηγεμονία*, μτφρ. Ξ. Οικονομοπούλου-Κουρβέλου, Αθήνα 1975, σ. 7 κ.ε.).
- ⁴ Η επεκτατική πολιτική της Αθήνας και η αντιμετώπιση που επιφύλαξε σε πολλές από τις συμμαχικές πόλεις δε δικαιολογούσε θαυμασμό από τους συγχρόνους

της, αλλά αντίθετα επικρίσεις και κατηγορίες. Στη φράση που χρησιμοποιεί ο Περικλής, παρόν και μέλλον μάλλον έχουν συγχωνευθεί. (βλ. Σ. Γκίκας, ό.π., σ. 105). Όσο για το θαυμασμό των μεταγενεστέρων πρέπει να σημειώσουμε την επαλήθευση της προφητικής άποψης του Περικλή, αφού πράγματι η Αθήνα σε όλους τους μετέπειτα αιώνες μέχρι σήμερα προκάλεσε και εξακολούθη να προκαλεί το θαυμασμό για τα μεγάλα επιτεύγματά της στον τομέα των τεχνών, των γραμμάτων και του πολιτισμού γενικότερα. Η συγκεκριμένη όμως φράση είναι αξιοπρόσεκτη, γιατί, σύμφωνα με πολλούς μελετητές, αποτελεί στοιχείο που μπορεί να δώσει απάντηση για το χρόνο που έχει γραφεί ο Έπιτάφιος. Το κυριότερο ερώτημα που θέτουν είναι: Πώς είναι δυνατόν να είναι ισχυρή η άποψη που θέλει τον Έπιτάφιο να έχει γραφεί μετά το 404, τότε δηλαδή που η Αθήνα εξήλθε νικημένη από τον πόλεμο και οπωσδήποτε η κατάστασή της δεν μπορούσε να θαυμάζεται από κανέναν;

⁵ Παρά το γεγονός ότι σε πολλά σημεία του Έπιταφίου ο Περικλής παρουσιάζει μια εξιδανικευμένη εικόνα της Αθήνας, θα μιλήσει και για τις στρατιωτικές της αποτυχίες. Αυτό επισημαίνεται με τη φράση «πανταχοῦ δέ μνημεία κακῶν τε κάγαθῶν ἀΐδια ξυγκατοικίσαντες». Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι ο ρήτορας στο σημείο αυτό αποδίδει με αντικειμενικότητα την αλήθεια, γιατί πράγματι οι Αθηναίοι εκτός από τις επιτυχίες τους στις πολεμικές επιχειρήσεις που κατά καιρούς ανέλαβαν είχαν και αποτυχίες. Μια από αυτές, για παράδειγμα, ήταν η εκστρατεία στη Μέμφη της Αιγύπτου το 459 π.Χ. Τέτοιες αποτυχίες λοιπόν δεν αποκρύπτονται από τον Περικλή. Απεναντίας αναφέρονται γιατί δηλώνουν την τόλμη των Αθηναίων αλλά και την ανδρεία τους ενώπιον των κινδύνων.

⁶ Χρησιμοποιώντας τη φράση αυτή ο Περικλής, πραγματοποιεί τρεις σκοπούς: Πρώτον, τερματίζει τον έπαινό του προς την πόλη. Δεύτερον, αρχίζει τον έπαινο των νεκρών και τρίτο προτρέπει τους επιζώντες να επιδείξουν την ίδια γενναιότητα, προκειμένου να υπερασπίσουν την ακεραιότητα και την ελευθερία της πατρίδας.

⁷ Η γνωστή αντίθεση «λόγος - έργον» επανέρχεται και στο κεφάλαιο 41 με τις φράσεις «λόγων κόμπος - έργων ἀλήθεια». Στόχος του ρήτορα εδώ είναι να προΐδεάσει τους ακροατές για την αλήθεια των όσων περιέχονται στο εγκώμιό του προς την πόλη και να μην τα εκλάβουν ως μεγαλαυχίες που απέχουν από την πραγματικότητα.

⁸ Βλ. Β. Κύρκου, ό.π., σσ. 124-126.